
Արման Եղիազարյան, Աշոտ Երկաթ. թագավոր Հայոց, Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2016, 120 էջ

Բագրատունյաց թագավորության ժամանակաշրջանը Հայոց պատմության ամենահետաքրքրական և կարևոր, բայց միաժամանակ դեռևս խորությամբ չուսումնասիրված պատմափուլերից է: Բագրատունի արքաների պետականակերտ գործունեությունը, Հայոց թագավորության ծաղկումն ու զարգացումը, պետության գոյության դեմ մարտահրավերներն ու դրանց չեզոքացման հերոսական դրվագները մինչ այժմ ամբողջությամբ լուսաբանված չեն:

Այս համատեքստում մեր ժողովրդի հիշողության մեջ առավել վառ հետք թողած հերոսներից մեկի՝ Հայոց արքա Աշոտ Երկաթի գործունեությունն ամբողջությամբ չի ուսումնասիրվել: Դեռ ավելին, նրա հիրավի դարակազմիկ դերակատարությունը մեր գիտական ու ընթերցող հանրությանը չի ներկայացվել ամբողջ ծավալով: Այն, որքան զարմանալի է, Աշոտ Երկաթի գործունեությանը հիմնականում ծանոթ է շնորհիվ Մուրացանի՝ գեղարվեստական մեծ արժեք ունեցող «Գևորգ Մարգպետունի» վեպի, որտեղ պատմական մի շարք դեպքեր, ցավոք, շրջված են գլխիվայր:

Մինչդեռ Աշոտ Երկաթն այն հայ թագավորներից է, որոնց գործունեությունը հենքային նշանակություն է ունեցել Բագրատունյաց Հայոց պետականության հետագա գոյության համար: Հանդես գալով Բագրատունյաց թագավորության ամենաօրհասական պահին, երբ Ատրպատականի ամիրի զորքերի անընդմեջ արշավանքների հետևանքով պետականությունն ըստ էության գրեթե ամբողջությամբ փլուզվել էր, Աշոտ Երկաթն առանց վարանելու պայքար է սկսել թշնամու գերակշիռ ուժերի դեմ, որը տևել է շուրջ մեկուկես տասնամյակ և ավարտվել փառահեղ հաջողությամբ. Հայաստանը վերջնականապես ազատագրվել է, իսկ Հայոց պետականությունը՝ վերահաստատվել:

Այս ամենը հաշվի առնելով՝ ուղղակի օրվա պահանջ էին հայոց հերոսական գահակալի թագավորության տարիների մանրագնին ուսումնասիրությունը և այն ընթերցող հանրությանը ներկայացնելը, ինչը ձեռնարկել և հաջողությամբ իրականացրել է ԵՊՀ սիյուռքագիտության ամբիոնի վարիչ, պատմական գիտությունների դոկտոր Արման Եղիազարյանը: Աշոտ Երկաթին նա դիտարկել է «դարաշրջանի հերոսի» կամ «պատմական անձի» հայեցակետից: Այդպիսին են պատմական առաքելության հստակ գիտակցումով, անսահման քաջությամբ ու անձնուրաց նվիրումով օժտված գործիչները, որոնք այդ ամենի շնորհիվ պատմության մեջ խաղում են հանգուցային

դեր: Նման հերոսներն ունեն գերնպատակ և իրենց ամբողջ ներուժը ներդնում են հանուն դրա իրականացման (էջ 99): Հեղինակը հիմնավորում է, որ այդպիսի հերոսներից էր նաև Աշոտ Երկաթը:

Գրախոսվող աշխատությունն աչքի է ընկնում հետազոտական կուռ կառուցվածքով, հստակ ժամանակագրությամբ և դարաշրջանի կնճռոտ հիմնահարցերի լուծումը գտնելու նպատակայնությամբ: Բացի Աշոտ Երկաթի գահակալության ժամանակաշրջանի պատմության խորքային ուսումնասիրությունից, հեղինակն իր առջև նպատակ է դրել «հավուր պատշաճի գնահատել Հայոց թագավորության պահպանման, համակարգային առումով վերակառուցման և հետագա խաղաղ զարգացման գործում անխոնջ ու հերոսական գահակալի վճռորոշ դերը, որն ընդհանուր առմամբ գրեթե համարժեք է Բագրատունի առաջին թագավոր Աշոտ Ա Մեծի (887-891) պետականակերտ գործունեությանը» (էջ 7): Այդ առումով կարծում ենք, որ նա հասել է իր նպատակին, քանզի ընթերցողի առջև իր ամբողջ վեհությամբ հառնում է անասելի քաջությամբ և եռանդով լեցուն հերոսական Հայոց թագավորը, որը երբեք կանգ չի առել դժվարությունների առջև և անվարան շարժվել է դեպի գերագույն նպատակը՝ Հայաստանի ազատագրումը:

Աշոտ Երկաթի գործունեության քննությունն Ա. Եղիազարյանը սկսել է X դարի սկզբից, երբ նա հանդես է եկել Հայոց իշխանաց իշխանի, այն է՝ գահաժառանգի կարգավիճակով: Այնուհետև ուսումնասիրել է նրա մղած ազատամարտի առաջին փուլը, երբ նա ազատագրել է Հայաստանի ընդարձակ շրջանները և հարդյունս՝ թագադրվել: Հեղինակը ցույց է տալիս, որ այդ պատերազմն Աշոտ Երկաթը սկսել է դեռևս հոր՝ գերեվարված արքա Սմբատ Ա-ի (891-914) կենդանության օրոք՝ 913 թ.: Խնդիրն այն է, որ թեև նա գիտակցում էր, որ դրանով Ատրպատականի ամիր Յուսուֆին դրդելու էր տանջամահ անել իր հորը, սակայն սպասելն այլևս անհնար էր: Յուսուֆի զորքերի ասպատակությունների հետևանքով Հայոց պետականությունը գրեթե տապալված էր, իսկ պետական իշխանության համակարգն իր բաղադրիչներով՝ փլուզված: Հապաղումը կարող էր մահացու լինել:

Հեղինակն իրավամբ նշում է, որ «ստեղծված իրավիճակում հաղթանակի հասնելու համար անհրաժեշտ էր այնպիսի առաջնորդ, որն ունակ լիներ միավորելու երկրի ցրված ուժերը, վերականգնելու նրանց բարոյահոգեբանական վիճակը և առաջնորդելու կենաց պատերազմի: Ահա՛ հենց այդ պատմական անհրաժեշտությունն էր, որ «ծնեց» Աշոտ Երկաթ առաջնորդին, տիրակալ, որն օժտված էր վճռականությամբ և եռանդով, քաջությամբ ու զորավարի տաղանդով» (էջ 22):

914 թ. Աշոտ Երկաթի թագադրության հանգամանքներից բացի՝ Ա. Եղիազարյանը հարկ է համարել ներկայացնել նաև նրա գերագահ դիրքը քրիստոնյա Այսրկովկասում (էջ 24-25): Նա իրավամբ մերժում է այն տեսակետը, թե իբր Աշոտ Երկաթը թագավորել է միայն ութ տարի: Իրականում

տեղի է ունեցել հաշվարկների և իրադարձությունների խճողում, իսկ նա թագավորել է 914-929 թթ., այն է՝ 15 տարի (էջ 27-30, 93-94):

Խիստ էական է սույն աշխատության մեջ Աշոտ Երկաթի՝ Բյուզանդիա մեկնելու դրդապատճառների քննությունը: Այս առումով հատկապես արժեքավոր է Հովհաննես Դրասխանակերտցու «դրացիք մեր եւ ազգք որ շուրջ զմեաք են՝ Յունականք եւ Եգերացիք, եւ Գուգարացիք եւ Ուտեացիք եւ հիւսիսական ազգք բնակեալք առ ոտամբն Կովկասու, ի մտի եղեալ եթէ գուցէ յինքեանս հետի աղագս գտանել մարթասցի ոստիկանն չար, թէ երբեք շէն գտցէ զքաղաքս եւ զաւանս եւ զգեաւղս. վասն այնորիկ ի իւել եւ ի բրել, կորուսանել եւ յատակել ջանացան առ ստորոտով իւրաքանչիւր աշխարհաց իւրեանց» հիշատակության պարզաբանումը (էջ 33-38): Այդ վերծանումը լիովին հստակեցնում է հաղթական մեկամյա պայքարից հետո Բյուզանդիայի օգնությանը դիմելու անհրաժեշտությունը:

Ա. Եղիազարյանը լավագույնս բացահայտել է նաև Բյուզանդիայից վերադառնալուց հետո Աշոտ Երկաթի վարած նոր ազատագրական կռիվների էությունը, ինչպես նաև ուսումնասիրել նրա՝ շահնշահ հռչակվելու հանգամանքները: Ի տարբերություն այլ հետազոտողների՝ նա հիմնավորել է, որ դա տեղի է ունեցել 919 թ. (էջ 67): Հատուկ քննության ենթարկելով «շահնշահ» տիտղոսը՝ հեղինակն այն համեմատել է նախկինում Բագրատունիների ժամանակաշրջանում ընդունված «թագավոր Հայոց և Վրաց» տիտղոսի հետ, վեր հանել դրանց բովանդակությունը և հանգել այն հիմնավոր եզրակացության, որ ««Թագավոր Հայոց և Վրացից» անցումը «շահնշահ Հայոց և Վրացի» հետևանք էր Բագրատունյաց թագավորության կազմում մանր թագավորությունների ի հայտ գալուն, երբ Բագրատունի գահակալն այլևս միակ թագավորը չէր, բայց հավասարգոր չէր նաև մյուսներին: Հայոց և Վրաց շահնշահ / թագավորաց թագավորն առաջինն ու գերագահն էր Հայաստանի և քրիստոնյա Այսրկովկասի թագավորների մեջ» (էջ 48-51):

Ա. Եղիազարյանը նշված անցումը շաղկապել է Աշոտ Երկաթի գործունեության մյուս դարակազմիկ փուլի հետ: Խնդիրն այն է, որ իր վարած ազատագրական պատերազմին զուգընթաց՝ Աշոտ Երկաթը թագավորությունն առաջ է մղել համակարգային կերպափոխման ճանապարհով: Գիտակցելով, որ նոր իրողությունների պայմաններում այն այլևս չէր կարող լինել կենտրոնաձիգ պետություն, ինչպիսին էր Աշոտ Ա-ի և Սմբատ Ա-ի գահակալության ժամանակաշրջանում, նա այն վերածել է ավատատիրական դաշնության՝ իր՝ շահնշահի կամ արքայից արքայի գլխավորությամբ (էջ 98-99):

Ի վերջո, հեղինակն Աշոտ Երկաթի կողմից Հայաստանի վերջնական ազատագրությունը թվագրում է 927-929 թվականներով՝ դա հիմնավորելով մինչ այդ պատմագրությանն անհայտ մի շարք իրողություններով, որոնց թվում հատկապես կարևոր է Յուսուֆի կողմից Վասպուրականի թագավոր Գագիկ Արծրունուն Հայոց և Վրաց թագավոր հռչակելը որպես հակաքայլ 927

թ. Աշոտ Երկաթի կողմից նոր ազատագրական պատերազմի սկզբնավորման (էջ 89-92):

Բացի նշվածից, Ա. Եղիազարյանը ճշգրտել է նաև Սմբատ Ա թագավորի մահվան թվականն ու ամսաթիվը, քննության առել Վասպուրականի տիրակալ Գագիկ Արծրունու բազմակի թագադրության շարժառիթները, Ատրպատականի ամիր Յուսուֆի կողմից Աշոտ Երկաթի հորեղբորորդի Աշոտ Շապուհյանի թագադրության պատճառներն ու հետևանքները, նրա դեմ Աշոտ Երկաթի մղած երկամյա պայքարի ընթացքը, Աշոտ Երկաթի դեմ նրա եղբայր Աբասի կազմակերպած մահափորձի մանրամասներն ու պատճառները, ինչպես նաև գահաժառանգի հիմնահարցը նրա վախճանից հետո:

Հուլիս կարևոր է նաև այն, որ հեղինակը վերջապես մանրամասնորեն քննության է ենթարկել Աշոտ Երկաթին Հովհաննես Դրասխանակերտցու կողմից վերագրված «բղջախոհության» (ցանկասեր, հեշտասեր, մարմնական ցանկություններին անձնատուր, չարամիտ) էությունը (էջ 72-78), քանի որ դրա հիման վրա Աշոտ Երկաթին վերագրվել են իրականության հետ առնչություն չունեցող արարքներ և մարդկային որակներ: Ա. Եղիազարյանը ցույց է տալիս, որ պատմիչը ոչ թե արձանագրել է Աշոտ Երկաթի նման բնույթը, այլ միայն կասկած հայտնել այդ առնչությամբ՝ փորձելով բացատրել արքայի անհաջողությունները:

Հարկ ենք համարում ներկայացնել միայն մեկ դիտարկում: Ցանկալի կլիներ, որ գրքում ավելի հանգամանորեն քննարկված լինեին խնդրո առարկա ժամանակաշրջանում Բյուզանդիայում և Արաբական Խալիֆայությունում տեղի ունեցած իրադարձությունները: Նման մոտեցումը կարող էր նպաստել հետազոտության մի շարք արդյունքների բյուրեղացմանը: Սակայն այդ բացը որևէ կերպ չի ազդել աշխատության ամբողջականության և հետազոտության որակի վրա:

Համոզված ենք, որ Ա. Եղիազարյանի մենագրությունն էական ներդրում է հայ ժողովրդի միջնադարյան պատմության ուսումնասիրության ասպարեզում և մեծապես կհետաքրքրի ոչ միայն միջնադարագետներին, այլև այլ դարաշրջանների պատմության մասնագետներին ու ընթերցող լայն հանրությանը:

ԱՐՏԱՇԵՄ ՇԱՀՆԱԶԱՐՅԱՆ